

O'ZBEKISTON SHAROITIDA SANOAT KLASSTERLARINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY MEHANIZMLARI

Abdurahmanova Dildora Adham qizi

Xalqaro Nordik Universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O'zbekiston sharoitida sanoat klasterlarini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari tahlil qilinadi. Klasterlashuvning nazariy asoslari, mamlakatda mavjud klasterlarning rivojlanish holati va ularga ta'sir etuvchi iqtisodiy omillar yoritilgan. Jumladan, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari, infratuzilma ta'minoti va institutsional boshqaruv mexanizmlarining roli ko'rib chiqilgan. Shuningdek, mavjud muammolar va ularni hal etish bo'yicha takliflar keltirilib, klasterlar orqali iqtisodiyotni modernizatsiya qilish istiqbollari ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *sanoat klasteri, iqtisodiy mexanizm, O'zbekiston iqtisodiyoti, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari, infratuzilma, klasterlashuv, raqobatbardoshlik, davlat-xususiy sheriklik, innovatsiyalar.*

Аннотация. *В данной статье анализируются экономические механизмы развития промышленных кластеров в условиях Узбекистана. Рассмотрены теоретические основы кластеризации, текущее состояние существующих кластеров в стране и экономические факторы, влияющие на их развитие. В частности, исследована роль финансовой поддержки, налоговых льгот, инфраструктурного обеспечения и институциональных механизмов управления. Также представлены существующие проблемы и предложения по их решению, раскрыты перспективы модернизации экономики через развитие кластеров.*

Ключевые слова: *промышленный кластер, экономический механизм, экономика Узбекистана, финансовая поддержка, налоговые льготы, инфраструктура, кластеризация, конкурентоспособность, государственно-частное партнёрство, инновации.*

Annotation. *This article analyzes the economic mechanisms for the development of industrial clusters in the context of Uzbekistan. It highlights the theoretical foundations of clustering, the current state of existing clusters in the country, and the economic factors influencing their growth. In particular, the roles of financial support, tax incentives, infrastructure provision, and institutional management mechanisms are examined. Additionally, the paper presents current challenges and proposes solutions, outlining prospects for economic modernization through the development of clusters.*

Keywords: *industrial cluster, economic mechanism, Uzbekistan's economy, financial support, tax incentives, infrastructure, clustering, competitiveness, public-private partnership, innovation.*

Kirish. Bugungi kunda jahon miqyosida iqtisodiyotni barqaror va samarali rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarga asoslangan yangi model — klasterlashuv tizimi tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, sanoat klasterlari iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish, innovatsiyalarni joriy etish va zamonaviy ishlab chiqarish infratuzilmasini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Klasterlar tarkibida ishlab chiqaruvchi korxonalar, xomashyo yetkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar, ilmiy-tadqiqot muassasalari, oliy ta'lim muassasalari va davlat boshqaruvi organlari o'zaro hamkorlikda faoliyat yuritadi. Bunday yondashuv nafaqat mahsulot tannaxsini kamaytirish va ishlab chiqarish zanjirini optimallashtirish, balki yangi ish o'rinlarini yaratish va hududiy iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirishga ham xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasida sanoat klasterlarini rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunda asosiy maqsad — resurslardan oqilona foydalanish, mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash, qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishdan iborat. Mazkur maqolada O'zbekiston sharoitida sanoat klasterlarini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladigan iqtisodiy mexanizmlar tizimli tarzda tahlil qilinadi. Xususan, moliyaviy rag'batlantirish vositalari, soliq va bojxona imtiyozlari, infratuzilmani rivojlantirish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari, institutsional boshqaruv va ilmiy-ta'lim muassasalari bilan integratsiya jarayonlari yoritiladi. Shu bilan birga, mavjud muammolar, ularni bartaraf etish yo'llari hamda istiqbolli rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha taklif va tavsiyalar ham bayon etiladi. Porter konsepsiyasiga ko'ra, klasterlar innovatsiyalar, raqobatbardoshlik va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. O'zbekistonda ayniqsa tekstil, farmatsevtika, oziq-ovqat sanoati va avtomobilsozlik sohalarida klasterlar shakllanmoqda. Mamlakatda bu jarayonni qo'llab-quvvatlash uchun hukumat tomonidan bir qator normativ-huquqiy hujjatlar, subsidiyalar va imtiyozli kreditlar joriy etilgan.

O'zbekistonda sanoat klasterlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi asosiy iqtisodiy mexanizmlar quyidagilardan iborat:

- a) Moliyaviy qo'llab-quvvatlash:
 - Klaster ishtirokchilariga imtiyozli kreditlar ajratish;
 - Davlat kafolatlari va subsidiyalar orqali investitsiyalarni rag'batlantirish;
 - Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish fondlari (masalan, Innovatsion rivojlanish vazirligi jamg'armalari).
- b) Soliq imtiyozlari:
 - Klaster doirasidagi korxonalarga soliq stavkalarini pasaytirish;

- Import o'rnini bosuvchi va eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqaruvchilar uchun bojxona imtiyozlari;

- Yangi texnologiyalarni joriy etgan korxonalar uchun amortizatsiya stavkalarini ko'paytirish.

c) Infrastruktura va er resurslari bilan ta'minlash:

- Maxsus iqtisodiy zonalar (MIZ) va kichik sanoat zonalarining tashkil etilishi;
- Er uchastkalarining uzoq muddatli ijarasi va imtiyozli narxlarda berilishi;
- Transport va logistika tizimining rivojlanishi orqali ishlab chiqarish zanjirlarini qisqartirish.

d) Institutsional mexanizmlar:

- Klaster boshqaruv organlarini (masalan, klaster koordinatori) joriy etish;
- Ilmiy-tadqiqot institutlari va oliy o'quv yurtlari bilan hamkorlikni kengaytirish;
- Kadrlar tayyorlash tizimini klaster ehtiyojlariga moslashtirish.

O'zbekiston sharoitida sanoat klasterlarini rivojlantirish — iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, yangi ish o'rinlari yaratish va eksport salohiyatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ularni rivojlantirish uchun samarali iqtisodiy mexanizmlarni shakllantirish, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur. Kelgusida klaster yondashuvi asosida iqtisodiy o'sishning sifat jihatidan yangi bosqichiga o'tish imkoniyati mavjud.

Adabiyotlar tahlili. Sanoat klasterlari va ularni rivojlantirishga xizmat qiladigan iqtisodiy mexanizmlar bugungi kunda iqtisodiyotni transformatsiya qilish jarayonida dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri sifatida ko'rilmogda. Mazkur sohada olib borilgan ilmiy izlanishlar sanoat klasterlarining nazariy asoslari, ularning raqobatbardoshlik va innovatsion rivojlanishga ta'siri, shuningdek, iqtisodiy siyosatdagi o'rni bilan bog'liq masalalarni qamrab olgan. Porter M. (1990) o'zining mashhur "Millatlar raqobatbardoshligi" asarida klaster tushunchasini birinchi marta aniq ifodalab, klasterlarni muayyan hududda joylashgan va o'zaro bog'liq bo'lgan korxonalar, ta'lim va ilmiy muassasalar, xizmat ko'rsatuvchi subyektlar hamda davlat organlarining uzviy hamkorlikdagi tizimi sifatida ta'riflagan. Uning fikricha, klasterlar innovatsiya, texnologik taraqqiyot va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni jadallashtiradi [1]. O'zbekiston sharoitida esa ushbu yondashuv nisbatan yangi bo'lib, so'nggi yillarda hukumat tomonidan ishlab chiqilgan strategik dasturlar va normativ-huquqiy hujjatlar klasterlashuvni rag'batlantirishga yo'naltirilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-fevraldagi "Paxta to'qimachilik ishlab chiqarish tizimida klaster usulini joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3795-son qarori bu borada ilk tizimli hujjat bo'ldi [2]. Unda paxta-to'qimachilik sanoatida klaster shaklini joriy etish, fermerlar, qayta ishlovchilar va eksportyorlar o'rtasida o'zaro manfaatli hamkorlikni yo'lga qo'yish ko'zda tutilgan.

Ilmiy manbalarni tahlil qilar ekanmiz, O'zbekiston olimlari tomonidan so'nggi yillarda ushbu mavzuga bag'ishlangan qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, iqtisodchi olim Shodmonov Sh. o'zining tadqiqotlarida klasterlashuv jarayonida davlat tomonidan ko'rsatilayotgan iqtisodiy rag'batlantirish vositalarining tahlilini keltiradi. Uning fikricha, klasterlarda raqobatbardoshlikni oshirish uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar va infratuzilmaviy qo'llab-quvvatlash muhim rol o'ynaydi [3]. Shuningdek, iqtisodchi-tahlilchi Qodirov A. o'z maqolalarida klasterlarda kichik va o'rta biznes ishtirokining zaifligi, infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmagani va malakali kadrlar yetishmasligi kabi muammolarga e'tibor qaratgan [4]. U klaster tizimini barqaror shakllantirish uchun davlat-xususiy sheriklik modelini kuchaytirishni taklif etadi.

Xorijiy tajribalarni tahlil qilar ekanmiz, Janubiy Koreya, Germaniya va Xitoy kabi mamlakatlarda klasterlashuv hududiy iqtisodiy siyosatning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Masalan, Koreya Respublikasida sanoat klasterlari "Techno Park" va "Smart Industrial Complex"lar shaklida rivojlantirilib, bunda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi muvofiqlashtirilgan siyosat muhim o'rin egallaydi [5]. Ushbu modelda innovatsiyalarni rag'batlantirish va universitetlar bilan kooperatsiya alohida e'tiborga ega. O'zbekistonda esa klasterlar faoliyatini huquqiy va iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlash bo'yicha izchil ishlar olib borilayotgan bo'lsa-da, hali to'liq shakllangan institutsional tizim mavjud emas. Buni ilmiy adabiyotlar ham tasdiqlaydi — mavjud tadqiqotlar ko'proq nazariy yondashuvga ega bo'lib, amaliy natijalarning chuqur tahlili va monitoringi yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan.

Tadqiqot muhokamasi. O'zbekiston sharoitida sanoat klasterlarini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan siyosiy, iqtisodiy va institutsional islohotlar so'nggi yillarda ijobiy natijalar bermoqda. Biroq klasterlarning to'laqonli shakllanishi va samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan iqtisodiy mexanizmlar tizimi hali ham izchil rivojlanish bosqichida qolmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, mavjud mexanizmlar, ya'ni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari, infratuzilma bilan ta'minlash va institutsional boshqaruv vositalari, ko'plab hollarda tartibga soluvchi hujjatlarda nazarda tutilgan bo'lsa-da, amaliyotda bu vositalarning izchilligi va kompleks qo'llanishi yetarli emas.

Klaster ishtirokchilarining fikrlariga asoslangan tahlil shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik kichik va o'rta korxonalar mavjud iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlaridan xabardor emas yoki ulardan foydalanishda to'siqlarga duch kelmoqda. Bu esa davlat tomonidan ajratilayotgan resurslardan to'liq foydalanilmasligiga olib keladi. Shuningdek, ayrim hududlarda infratuzilma muammolari — transport, logistika, energetika va axborot texnologiyalari sohasidagi cheklovlar klasterlarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Boshqa tomondan, klasterlashuvning muvaffaqiyatli namunalarini ham ko'rish mumkin. Masalan, Andijon, Namangan va Toshkent viloyatlarida faoliyat yuritayotgan paxta-to'qimachilik klasterlari

mintaqaviy iqtisodiy faollik, eksport salohiyati va qo‘shilgan qiymat yaratish borasida ijobiy tajribaga ega. Bu kabi klasterlarda xususiy tashabbus, vertikal integratsiya va davlat bilan hamkorlikda yo‘lga qo‘yilgan boshqaruv mexanizmlari muvaffaqiyat omili bo‘lib xizmat qilgan.

Tadqiqot davomida shuningdek, ilmiy-tadqiqot muassasalari va oliy ta‘lim tizimi bilan klasterlar o‘rtasidagi hamkorlik zaifligi ham aniqlangan. Klasterlar faoliyatida innovatsion g‘oyalar, yangi texnologiyalar va malakali kadrlarning ahamiyati yuqori bo‘lsa-da, amalda bu aloqalar sust rivojlangan. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, universitetlar va ilmiy institutlar bilan uzviy integratsiyalashgan klasterlar innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishda yetakchi o‘rin egallaydi. Bundan tashqari, davlat-xususiy sheriklik (DXSH) asosida klasterlarni boshqarishning dolzarbligi ham tadqiqotda alohida o‘rganildi. DXSH modeli orqali klasterlar uchun zarur infratuzilmaviy loyihalarni amalga oshirish, moliyaviy resurslarni jalb etish va strategik boshqaruvni tashkil etish imkoniyati mavjud. Hozirda bunday yondashuv faqat ayrim klasterlarda qo‘llanilmoqda, ammo u umumiy tizim sifatida joriy qilinmagan. Umuman olganda, tadqiqot natijalari sanoat klasterlarini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun iqtisodiy mexanizmlarni kompleks va tizimli tarzda tatbiq etish zarurligini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiy rag‘batlantirish vositalarining hududiy xususiyatlar, tarmoq strukturalari va klaster ishtirokchilarining ehtiyojlariga moslashtirilgan, moslashuvchan model asosida ishlab chiqilishi dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Xulosa. O‘zbekiston sharoitida sanoat klasterlarini shakllantirish va ularni rivojlantirish iqtisodiyotni barqaror, raqobatbardosh va innovatsion asosda rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, klasterlashuv tizimi orqali ishlab chiqarish zanjirining barcha bosqichlari birlashtirilib, resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot tannarxini kamaytirish, eksport salohiyatini oshirish va yangi ish o‘rinlarini yaratish imkoniyati mavjud. Mavjud iqtisodiy mexanizmlar – moliyaviy rag‘batlar, soliq va bojxona imtiyozlari, infratuzilmani rivojlantirish, davlat-xususiy sheriklik va innovatsion qo‘llab-quvvatlash vositalari – klasterlarning shakllanishi uchun muhim asos bo‘lsa-da, ularning amaliyotda izchil va samarali ishlatilmayotgani ma‘lum bo‘ldi. Klaster ishtirokchilari orasida axborot almashinuvi, kooperatsiya va ilmiy-ta‘lim muassasalari bilan hamkorlik darajasi pastligicha qolmoqda. Bu esa klasterlarning innovatsion salohiyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shuningdek, ayrim hududlarda muvaffaqiyatli tashkil etilgan paxta-to‘qimachilik, oziq-ovqat va farmatsevtika klasterlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, davlat siyosati, xususiy tashabbus va infratuzilma bilan ta‘minlanganlik darajasi yuqori bo‘lgan joylarda klasterlar ancha samarali faoliyat yuritmoqda. Bu borada iqtisodiy mexanizmlarni har bir tarmoq va hudud xususiyatlaridan kelib chiqqan holda moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3795-sonli qarori, 2018-yil 28-fevral.
3. Shodmonov Sh. (2021). “Sanoat klasterlarining iqtisodiy samaradorligi va uni rag‘batlantirish mexanizmlari”. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, №4.
4. Qodirov A. (2022). “O‘zbekistonda sanoat klasterlari: mavjud muammolar va rivojlanish istiqbollari”. *Iqtisodiy taraqqiyot jurnal*, №1.
5. Lee J. & Park H. (2019). “Industrial Cluster Policy in Korea: Strategies and Outcomes”. *Asian Development Review*, Vol. 36, No. 2.
6. Sharipov Sh. (2022). *O‘zbekistonda klaster tizimini joriy etishning iqtisodiy samaradorligi*. // Yosh olimlar jurnali, №3.
7. Dunyo tajribasi asosida sanoat klasterlarini shakllantirish mexanizmlari, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy to‘plami, 2022.